

*Михайло БІЛОУСОВ,
дипломат, доктор історичних наук,
професор*

СПОГАДИ ПРО ДИПЛОМАТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Під час навчання на факультеті міжнародних відносин у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка (1948 року) на третьому курсі ми обирали з-поміж таких спеціалізацій: міжнародні відносини і міжнародне право. Спершу мене вабило право. Навіть курсову роботу написав на правову тему. Проте згодом віддав перевагу історії міжнародних відносин. Мабуть, завдяки видатним лекціям істориків Андрія Введенського, Віктора Жебокрицького та колишніх українських дипломатів Петра Удовиченка і Василя Тарасенка. П. Удовиченко викладав методично, розкладав усе по полочках. В. Тарасенко, який кілька років працював у Нью-Йорку і Вашингтоні, вразив своєю «американською» зовнішністю: високий, у двобортному піджаку, з яскравою краваткою та привітною усмішкою він нагадував голлівудського актора. Пам'ятаю його розповідь про візит до Президента Гаррі Трумена. Потім у збірниках документів зовнішньої політики США я натрапив на записи бесід американських дипломатів із В. Тарасенком.

Отже, після п'яти років навчання й участі в наукових гуртках мене вабила наука. Однак коли закінчив університет, місця в аспірантурі на кафедрі міжнародних відносин і зовнішньої політики СРСР не було, і за державним призначенням я став третім секретарем у Міністерстві закордонних справ УРСР.

Працювати після студентської «вольниці» було важко: робочий день офіційно завершувався о восьмій вечора і про жодні відвідини, скажімо, театру не йшлося, бо вистави починалися раніше.

Тоді я чимало дізнався про стиль роботи Дмитра Мануїльського, позаяк майже всі співробітники працювали разом із ним: він досконало володів французькою мовою, мав почуття гумору... Був безсрібником, бо не знав, що робити з добовими в доларах, які одержував під час закордонних відряджень.

Я побував і в загадковій кімнаті будинку Ковалевського — колишнього приміщення міністерства. У кімнатці, обладнаній, як двомісне купе залізничного вагона, зберігали документи. Подейкували, що колись тут було встановлено невеликий мотор під підлогою, який відтворював звук стукоту коліс по рейках, навіюючи господареві будинку романтичні спогади про весільну подорож.

За кілька місяців роботи секретарем довідався, що на кафедрі новітньої історії в університеті з'явилося місце в аспірантурі, і я розпочав навчання. Моїм науковим керівником став В. Тарасенко.

Після закінчення аспірантури 1957 року я повернувся в МЗС. А за два роки захистив кандидатську дисертацію про політику США — і понад двадцять років працював дипломатом, доки не перейшов на роботу в Інститут міжнародних відносин. Водночас вів наукову діяльність.

Читаючи лекції з практики дипломатії, міжнародних відносин після Другої світової війни, зовнішньої політики України, запитував себе: що мені як науковцеві і викладачеві дала дипломатична робота? Якось переглядав трудову книжку й усвідомив, що дипломатії я присвятив більш ніж половину своєї діяльності. Головне — був свідком важливих міжнародних подій, брав у них участь, бачив зблизька багатьох діячів-міжнародників, а також познайомився з видатними вченими у сфері міжнародних проблем, зокрема з професором Гансом Моргентау (США). У радянські часи, коли доступ до іноземної літератури був обмеженим, це істотно стимулювало інтерес до наукових досліджень.

Пам'ятною є моя участь у складі делегації УРСР у 15-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) 1960 року. На сесію прибули глави держав і урядів більшості країн-членів ООН. Їх можна було побачити не тільки в залі засідань, а й у кулуарах, на прийняттях; спостерігати, як вони перемовляються, жестикулюють.

Президент США Двайт Ейзенгавер без особливого бажання виступав тоді на сесії ООН, а відтак покинув засідання. Прем'єр-міністр Великої Британії Гарольд Макміллан був активнішим: окрім виступу, він зустрічався з учасниками сесії, полемізував із радянським прем'єром Микитой Хрущовим. Пропозицію останнього про повну і негайну ліквідацію колоніалізму підтримали присутні лідери «країн третього світу»: Джавахарлал Неру (Індія), Сукарно (Індонезія), Кваме Нкрума (Гана), Йосип Тіто (Югославія), Гамаль Насер (Єгипет), У Ну (Бірма) (нині — М'янма. — *Ред.*) та багато інших.

Якось на прийнятті мав нагоду привітатися за руку з Дж. Неру. Холодна, майже нерухома долоня, аристократичний погляд поверх голів присутніх — така неприступність не пасувала образу одного з керівників індійського народу в боротьбі за деколонізацію. А диктатора Куби Фіделя Кастро в ООН всюди супроводжували бородаті соратники у військовій формі.

Довелося мені й стати свідком прикрого випадку: сидючи за столом радянської делегації, М. Хрущов, розлючений виступами «колонізаторів» та їхніх поплічників, зняв черевик і загнував ним по столу. Тривало це хвилин п'ять, але ніхто з фотографів не встиг зафіксувати безчинство. Одразу після засідання Андрій Громико в моїй присутності сказав М. Хрущову, що він теж мав намір зняти черевик, та не встиг. У Радянському Союзі про цей інцидент доволі докладно розповів тодішній редактор «Известий» Олексій Аджубей під час доповіді на черговому з'їзді КПРС. Проте за роки, які минули відтоді, журналісти поширили чимало легенд: про нібито стукіт черевиком по трибуні ООН, а не по столу; про обіцянки показати «кузькіну мати»; погрози черевиком британському прем'єр-міністрові Г. Макміллану; про те, що Радянський Союз сплатив величезний штраф за поведінку свого прем'єра. Усього цього не було! Щодо останнього — то це взагалі неможливо, бо в ООН немає задокументованих правил поведінки представників держав-учасниць, за порушення яких карали би штрафом.

1968 року я став свідком виступу з трибуни ООН Міністра сільського господарства Свазіленду (нині — Королівство Есватіні. — *Ред.*) Абеднего Кусені Хлопе — босоніж, без сорочки, з намистом на шиї, у короткій спідниці зі шкури леопарда. Одягнувши національне вбрання, він у такий спосіб представив свою країну, яка щойно вступила до організації.

Події в ООН і США довкола так званої кубинської ракетної кризи 1962 року й досі становлять інтерес для студентів, а надто якщо перед ними — очевидець конфлікту. Я був у складі делегації УРСР на сесії Генеральної Асамблеї ООН, коли спалахнула криза, зумовлена не до кінця продуманим, авантюричним рішенням тодішнього радянського керівництва розмістити ядерні ракети на Кубі. Президент США Джон Кеннеді оголосив морську блокаду Куби і вивів в океан кораблі ВМС США з метою недопущення на острів радянської зброї. Це спричинило і в ООН, і в США занепокоєння щодо неминучості збройного зіткнення, яке могло перерости в ядерну війну. На вулицях Нью-Йорка люди юрмилися біля вітрин із виставленими телевізорами, на екранах яких транслювали зближення кораблів, нарощування збройних сил НАТО, грізні виступи американських адміралів. Ньюйорківці вже виїжджали автомобілями в сільську місцевість, сподіваючись урятуватися там від радянського ядерного

нападу. А в Раді Безпеки ООН американці виставили фотографії будівництва ракетних позицій на Кубі, тоді як представник СРСР стверджував, що їх там немає. Стривожені делегати в ООН спостерігали за цим «протистоянням гігантів» та готувалися до найгіршого.

Мирне врегулювання кризи сприйняли з полегшенням, а згодом воно стало стимулом до пошуку шляхів ядерного роззброєння. У цьому я переконався, коли брав участь у радянсько-американських переговорах про обмеження зброї масового знищення, які проходили в ООН і в комітеті з роззброєння у Женеві.

1978 року на одному з робочих засідань мені доручили представляти радянську делегацію під час редагування загальнополітичного Вступу до декларації Першої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН із роззброєння. Та праця вкотре довела, як важливо володіти словом, уміти перекладати термінологію, аби узгоджений текст відповідав інтересам держави.

Сесії ГА ООН інколи завершувалися цікавими знайомствами і враженнями. Зокрема, 1959 року представників різних держав запросив до себе додому тодішній губернатор штату Нью-Йорк мільярдер Нельсон Рокфеллер. Його помешкання займало цілий поверх високого будинку на П'ятій авеню. Він зустрічав гостей як давніх друзів, плескав по плечах. Картини всесвітньо відомих художників, що ними були увішані стіни кімнат, свідчили про багатство господаря оселі. Упало в око тоді, що навіть начальник протокольної служби ООН був готовий розносити частування для гостей разом з офіціантами.

Незабутніми є спогади про те, як 1961 року представники організації відвідали могили президента Франкліна Рузвельта та його дружини — громадської діячки Елеонори Рузвельт — у Гайд-парку поблизу Нью-Йорка. Тоді до місць їхнього поховання одночасно прийшли три президенти США: Гаррі Трумен, Двайт Ейзенгавер і Джон Кеннеді.

Протягом 1966–1972 років за квотою України я працював у Секретаріаті ООН. Працювати міжнародним службовцем складніше, ніж дипломатом своєї країни, позаяк Статут ООН вимагає незалежної позиції від кожного працівника, який водночас є громадянином своєї держави. За радянських часів така незалежність була майже неможливою. Пригадую, як моя колега, бельгійка Е. де Хедерварі подала доповідну записку тодішньому Генеральному секретареві ООН У Тану, щоби той посприяв визволенню з ув'язнення бельгійців-найманців, яких затримали в Конго. Спало на думку: немає зафіксованої позиції ООН, яка би засуджувала найми загалом, що на ту пору затримували деколонізацію. 1968 року три делегації — СРСР, УРСР, БРСР — запропонували такий проект резолюції із засудженням, який згодом став спеціальним пунктом у загальній резолюції про

перебіг деколонізації. Повернувшись до МЗС УРСР, я далі вів цю роботу на конференціях з гуманітарного права в Женеві, а 1989 року ООН (вже без моєї участі) схвалила Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців.

Під час роботи в Секретаріаті ООН мені порекомендували прийняти запрошення нью-йоркської Ради закордонних справ виступати з лекціями перед американцями. Завдяки цьому я побував в університетах Атланти, Г'юстона, Далласа, Де-Мойна, Денвера, Лос-Анджелеса, Нешвілла, Сан-Франциско і Сієтла, мав нагоду познайомитися з тутешніми професорами, адвокатами, бізнесменами, яких цікавила діяльність ООН, і побіжно розповісти їм про Україну.

Працюючи в Нью-Йорку, студював наукову літературу — це, до речі, допомогло мені 1990 року захистити докторську дисертацію в Київському державному університеті.

Після проголошення незалежності України 1991 року мені довелося на кілька років піти з університету, залишити кафедру міжнародних відносин і зовнішньої політики, яку тоді очолював. Мене призначили радником-посланником Посольства незалежної України у Великій Британії. Я мав, так би мовити, на порожньому місці створювати посольство (адже жодних приміщень тоді в Лондоні ще не було) і розбудовувати двосторонні відносини між Україною і Сполученим Королівством.

Однак найяскравіші враження в мене від традиційного британського церемоніалу. 23 жовтня 1992 року я супроводжував Посла України Сергія Комісаренка під час вручення Вірчих грамот королеві Єлизаветі II. На церемонію українські дипломати прибули в королівських каретах із кучерами і лакеями в червоних лівреях. Кожен із нас був одягнений у чорний фрак із білою краваткою-метеликом. Посол представив мене королеві. На запитання Її Величності я відповів, що досі працював професором, викладав історію міжнародних відносин. Королева побажала мені успішної роботи в посольстві.

У Лондоні я розпочав свою діяльність із вивчення країни, її дипломатії. Постійно контактував із Форін Офісом, виконував доручення з Києва, заохочував до політичної, економічної і культурної співпраці з Україною. Зрозумілою є відповідальність усього складу посольства за підготовку візитів президентів Леоніда Кравчука і Леоніда Кучми, Прем'єр-міністра Євгена Марчука, міністрів, депутатів Верховної Ради до Великої Британії. Приїжджали і представники від Київського університету. Пригадую екскурсію центром Лондона, яку я із задоволенням проводив тоді директорів Інституту міжнародних відносин Леонідові Губерському.

З 1997 року я знову читаю лекції в Інституті міжнародних відносин, розповідаю про свій практичний досвід, продовжую наукові пошуки.

Насамкінець зазначу, що цими спогадами я маю намір довести, яким плідним є поєднання практичної дипломатичної діяльності з науковими дослідженнями, викладанням навчальних курсів із міжнародних проблем. Сподіваюся, мій досвід буде корисним студентам Навчально-наукового інституту міжнародних відносин й інших навчальних закладів, допоможе їм обрати свій життєвий шлях.

Mykhailo BILOUSOV,
diplomat, Doctor of History, Full Professor

MEMOIR OF DIPLOMATIC CAREER

Abstract. In the article, the author shares unforgettable memories covering different stages of his life and professional career. He talks about his passion for science and points out the difficulties he faced in the Soviet system.

He describes his work at the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR, where he learnt the peculiarities of diplomatic work. The diplomat shares his observations and impressions of his participation in the 15th session of the UN General Assembly in 1960, where he had the opportunity to meet world prominent political figures.

Furthermore, the author presents the main historical events from the point of view of a witness of that time. He describes the incident with Nikita Khrushchev and his 'shoe', which symbolises the tense relations between the countries during the Cold War, and describes the speech of the Minister of Eswatini [former Swaziland] at the UN, etc.

The scholar presents his view and vision of the Cuban Missile Crisis of 1962 and his work at the UN General Assembly sessions, where he participated in the Soviet-American disarmament negotiations.

At the same time, he describes his experience of working in the UN Secretariat from 1966 to 1972. He shares the difficulties of being an international official, especially the need to avoid being subject to government influence, as required by the UN Charter. The author gives examples of his activities, including the initiative to condemn mercenaries, which became part of the general resolution on the progress of decolonisation.

The Ukrainian diplomat also recalls the lectures he gave to the American public at many US universities.

The author shares his memories of working at the Embassy of Ukraine in the UK and outlines his role in organising and participating in diplomatic visits and meetings. A memorable event was when he accompanied Ambassador of Ukraine Serhii Komisarenko during the presentation of his Credentials to Queen Elizabeth II.

In conclusion, he emphasises the importance of combining practical diplomatic activity with academic work. And he hopes that his experience will be important for students of the Educational and Scientific Institute of International Relations and other educational institutions and will help them choose their life path.

Keywords: International Relations and Foreign Policy Chair, Ministry of Foreign Affairs, Ukrainian SSR, Caribbean crisis, UN General Assembly session.